

1916 YILI KIRGIZ AYAKLANMASI*

SADIK GAVAY

(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)

1855'lere kadar Asya steplerinde yaşayan tüm Kırgızlar Hokand Hanlığı'na bağlıydılar. Hokand Hanlığı'nın boyunduruğuna dayanamayan Kuzey Kırgızistanlı Kırgızlar Rusya Çarlığı'ndan yardım istemeğe başlamışlardı. Buna üzerine Hokand Hanlığı Kırgızlar üzerindeki baskısını şiddetlendirdi. Üstelik, Kırgız boylarından ikisi, Bugu ve Sarı Bağış, o sıralar birbiriyle savaşıyorlardı¹.

Kırgızların Rus uyuğuna girmeleri, bir kısım Kırgız boylarının (1855'te Bugu, 1862'de Solto ve Sarı Bağış boylarının) bu durumdan istifade Genel Batı Sibir Gubernatörlüğü'ne (Askerî Valiliği'ne) bağlanmaları ile başlamıştır². Bunu, Kuzey Kırgızistan'ın Rusya'nın eline geçmesi ile beraber, 1865 yılı Şubat ayında Aral Gölü'nden Isık Göl'e değin geniş toprakları içine alan Türkistan *oblastının* (bölgesi) kuruluşu izler. Isık-Köl (Isık Göl), Çüy, Talas, Ketten-Töbö ovaları ve Tenir Too'yu (Tanrı Dağları) içine alan Türkistan bölgesinin ilk Rus valisi olarak General M. G. Çernyayev tayin edilmişti. Çernyayev, hem askerî hem de sivil yönetimi elinde bulundurmaktaydı.

1867'de adı geçen bölgeye "Genel Türkistan Gubernatörlüğü" adı verildi. Söz konusu bu yeni idarî birim, (merkezi Taşkent olan) Sir Derya ve (merkezi Vermiy, şimdiki Alma-Ata olan) Ceti Suu bölgelerini kapsamaktaydı.

* Bu makalede, Rus Çarlığı'na karşı başlayan 1916 Yılı Türkistan Ayaklanması sadece Kırgızlar açısından ele alınacaktır. Bunu takip edecek ikinci makalemizde ise genel olarak Türkistan'daki ayaklanmalar ele alınacaktır.

¹ *İstoriya Kırgızov I Kırgızstana*, Bişkek 1992, 84.

² *İstoriya Kırgızov I Kırgızstana*, 86.

Oblastlar (bölgeler) *uyezdlere* (illere), *uyezdler* boluşluklara (ilçelere) ayrılmıştı. Bir ilçe ise 1000-2000 yurttan müteşekkildi. İlçeleri boluşlar, köyleri ıstarçınlar yönetiyorlardı. Boluşlar ilçelerin meclisinde, ıstarçınlar köy ihtiyar heyetinde üç yılda bir seçiliyorlardı. Hokand Hanlığı'nın Ruslar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, bu hanlığın toprakları da Genel Türkistan Gubernatörlüğü'ne bağlandı ve oluşturulan Fergana bölgesini yönetmek üzere General M. D. Skobelev tayin edildi³. 1886'da Türkistan bölgesinin yönetimi hakkında alınan karar uygulanmağa başlayınca, Genel Türkistan Gubernatörlüğü "Türkistan *Krayı*" diye adlandırıldı. Semerkand, Sir Derya ve Fergana bölgeleri buna dahil edildi. 1882 yılında Genel Stepnoy gubernatörlüğünde yer alan Yedi Suu bölgesi ise 1899'da tekrar Türkistan *Krayı*'na alındı. Çar hükümetinin yönetim sistemine ve yöntemine uygun olarak, yani Rusya'daki gibi gubernatörlük, *oblast* ve *uyezdlere* ayrılarak esasen Sir Derya, Yedi Suu, Semerkand, Fergana *oblastlarına* bağlı olan Tokmok, Isık-Köl, Evliya-Ata, Oş, Andican, Namangan, Margilan (Skobelev), Hokand, Höcend gibi çeşitli iller Kırgızistan topraklarına bağlanmıştı. Bunun yanında, Kırgızistan toprakları ise 73 ilçeye bölünmüştü.

Kırgızistan'daki Rus yönetimi kısmen askerî yapıdaydı. Bölgelerin ve illerin başında çarlığın subayları ve *pristavlar* (denetçiler) bulunuyordu. Onların gözetiminde yerli *manaplar* (soylular) ve zenginler boluşluğa ve ıstarçınlığa seçiliyorlardı. Daha sonraları, *gubernatör* (askerî vali) istediğine seçim yaptırmadan bunları tayin etme hakkına sahip oldu. Boluşlar çarlığın memurlarının buyruklarının yerine getirilmesini, vergilerin zamanında toplanmasını denetliyorlardı. Istarçınlar ise boluşlara bağlıydılar. Yerli yönetimde bunlardan başka köy ihtiyar heyeti (aksakaldar), biyeler (bey) ve kazılar (kadı) bulunuyordu. Önemli suçluları yargılamak için *uyezd* (il) ve askerî mahkemeler bulunuyordu. Küçük cinayetleri genellikle biyeler ve kazılar inceleyip şeriatı uygunluğuna göre karar veriyorlardı⁴. Fakat gerek biyelerin ve kazıların, gerekse *uyezd* (il) ve askerî mahkemelerin kararnameleleri çoğu zaman rüşvet karşılığı alınmaktaydı.

³ O. C. Osmonov- A. A. Asankanov, *Kırgızstan Tarihi*, Bişkek 2001, 245.

⁴ O. C. Osmonov-A. A. Asankanov, *a. y.*

1916 Yılı Kırgız Ayaklanmasının Sebepleri

Kırgız topraklarında Rus işgali altında yaşayan halk, hem Rus idaresinin memurlarından hem de yerli soylulardan memnun değildi. Ayrıca, Kırgızistan'daki verimli toprakların toplam arazinin ancak %6'sını teşkil etmesi ve o devirde Kırgızistan'da yaşayan Rus azınlığının bu verimli toprakların yarısından fazlasına sahip olmaları da, halkın tepkisinin bir isyana dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştı.

Çarlık hükümeti bu bölgelerde ileride kendi yönetimini destekleyecek zengin bir çiftçi zümresi oluşturmağa çaba göstermiş, bu amaçla ilk önce her Rus ya da Ukrayn göçmen çiftçisine belirli bir miktar arsa vererek onları onbeş yıl boyunca vergiden ve askerlikten muaf tutmuştu. Ruslar, 1870 yıllarından sonra Kırgızistan'a göç etmeğe başlamışlar, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Kırgızistan topraklarında az sayıda da olsa köy sahibi olmuşlardı. Yine bu dönemlerde Çin sömürgesinden kaçan Uygurlar ve (Çinli Müslüman) Donganlar da Kırgız topraklarına gelip Isık-Köl, Çüy ve Fergana bölgesine yerleşmişlerdi. Ancak, 1890 yıllarına gelindiğinde Ruslar'ın Kırgızistan'a göçleri giderek artar hale gelmişti. Tabii bunda, 1892-1898 yıllarında Rusya'daki açlığın da önemli bir payı olmuştur. Andican ayaklanmasından (1898) sonra Rus göçleri Çarlık hükümeti tarafından yasaklanmışsa da bu karar pek uzun süre etkili olamamış, Kuzey Kırgızistan'a yalnızca 1902 yılında 2700 Rus ailesi göç etmiştir. Hatta, I. Rus İhtilâli başladığında (1905-1907) merkezî guberniyalarındaki (bölgelerindeki) sınıf çatışmalarını azaltmak isteyen Çarlık hükümeti, Rusya'nın bu bölgelerinde yaşayan çiftçilerin Türkistan'a göç etmelerine yardım etmiştir. Bu amaçla Çar, 1896-1906 arasındaki dönemde geçerli olan göçü yasaklayan buyruğunu iptal etmiş, göç eden çiftçileri yerleştirmek için özel olarak Yedi Suu ve Sir Derya göçmenleri teşekkül ettirilmiştir. 1906'da Yedi Suu'ya 40,000, Sir Derya'ya 27,000, Fergana'ya ise 4000 çiftçi gelmiştir. Kırgızlar'ın topraklarını zapt etme faaliyetleri, o esnada Rusya Çarlık Hükümeti'nin Başbakanı olan Stolipin'in toprak reformu sırasında daha da çoğalmıştır. Meselâ 1907'de Yedi Suu bölgesinde 289,000 km² büyüklüğünde bir arazi göçmen çiftçilere dağıtılmıştır. 1914'e doğru gelindiğinde ise, bu bölgenin yerli halkı 4,000,000 km²'den fazla toprağını yitirmişti. Fergana bölgesinde ise 762,000 km²'lik bir arazinin zapt edilmesi tasarlanmaktaydı⁵.

⁵ 1916-alkı Kırgızstandağı kötöriülüş, (derleyen P. Kazıbayev), Bişkek 1996, 5-10.

Yerli halklardan alınan arazileri meşru mülkü durumuna getirebilmek için çaba gösteren Çarlık hükûmeti, 1891'de yayınladığı bozkır yasası ile Kırgızların bütün yaylak ve kışlaklarını Rus Devleti'nin toprağı olarak ilân etti. Buna göre, Kırgızlar'ın kışlak, tarla ve hatta yaylakları, Rus Çarlığı tarafından istenildiği zaman ellerinden alınabilecekti. Sonunda böyle de oldu. Bu yüzden halkın büyük bir kesimi ve özellikle de çiftçiler büyük bir sıkıntı içine düştü. Zaten ailelerini güç belâ geçindiren Kırgız çiftçilerin maddî durumları, bu toprakların Rusların eline geçmesiyle iyice bozuldu.

Bu arada, daha önce Hokand Hanlığına vergi ödemekte olan Kırgızlar⁶, bundan böyle bu mükellefiyeti Rus Devleti'ne karşı yüklenmek durumunda kalmışlardı. Arazi şartlarına uygun olarak bu vergileri yeniden düzenleyen Ruslar, hayvancılıkla uğraşan göçebe Kırgızlar'dan çayırılar için aile başına 2,⁷⁵ som (ruble, lira) vergi almayı kararlaştırmıştı. Bütün toprak devletin olduğu için, her bir koyun için 3 tıyın (kopeek, kuruş), at için 30 tıyın, deve için ise 50 tıyın vergi alınacaktı. 1882'den sonra her yıl giderek artan bu vergiler, I. Dünya Savaşı sırasında toplamda 15 soma dek çıkmıştı.

Yerleşik halk ise iki tür vergi ödüyordu. Tarladan "haraç" vergisi, bahçelerden "tanaptık" vergisi alınıyordu. Haraç, ürünün %10'unu oluşturuyordu. 1886'da tanaptık vergisi değiştirilip *obrok* diye adlandırıldı. Tarla işletilip işletilmediğine bakılmadan bütün tarlalardan vergi toplanmağa başlanmıştı. Çarlık hükûmeti, yerli soylulardan (*manaplar, biyeler, kazılar, boluşlar, ıstarçınlar vb.*) bunların dışında başka vergiler de toplamaktaydı. Meselâ, yaylalardan çöp ooz, soylulara ikram etmek için çığım, hayvan ve ürünlerden curtçuluk, soyluların erzağı için soyuş, soyluların tarlalarından başka kişilerin hayvanları geçerse o kişiden tuyak pul, soyluların düğün ve törenleri için koşumça vb. adlarla vergiler toplanmaktaydı. Bunun yanında Kırgız beyleri de kendi boylarına ait yerleri Ruslara satıyor ve kendileri için vergi topluyorlardı. Çiftçilere insanî muameleden uzak bir şekilde davranan Ruslar, bir yandan pınarlara sahip çıkarak Kırgızlar'ı yerlerini bırakıp dağlık bölgelere gitmeğe mecbur ederken, öte taraftan ticarete de onların yoksulluğundan yararlanıyor ve Kırgızlar'ın mallarını değerinden çok düşük fiyatlara satın alıyorlardı. Meselâ kuzuyu 80 tıyına, danayı ise 1-1,⁵ soma satın alıyorlardı. Çeşitli bahanelerle yerli halkın mallarına el koydukları da oluyordu⁷. Üstelik yerli me-

⁶ *İstoriya Kirgızov I Kirgızstana*, Bişkek 1992, 81.

⁷ O. C. Osmonov- A. A. Asankanov, *Kirgızstan Tarihi*, 257.

murların rüşvet aldıkları da herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Keza bunların da, halkın hoşnutsuzluğuna ve neticede konumuz olan ayaklanmaya yol açtığı söylenebilir.

XX. yüzyılın başlarında, Kırgızistan'da nüfusun⁸ yalnızca %6'sını oluşturan Ruslar, Kırgızistan'ın verimli topraklarının %58'sini ellerinde bulundurur hale gelmişti. O sıralarda Kırgızistan'da Ruslar'ın 100 köyü olduğu hâlde Kırgızistan'ın nüfusunun %94'ünü oluşturan Kırgızlar'ın yalnızca 70 köyü mevcuttu ve verimli toprakların sadece %42'si onlara aitti. Türkistan'ın geneli hesaba katıldığında ise Rusların 941 köyü olduğunu, yani her bir Rus'un 3,17 km² yere sahipken, yerli halka ise ortalama 0,21 km² arazinin düştüğünü görmekteyiz⁸. 1915 yılına doğru Kırgızistan'ın yalnızca Pişpek (şimdiki Bişkek) şehrinde Kırgızların elinden 720,000 km² yer Ruslar tarafından alınmıştır⁹. 1915'te Kırgızlar'ın Fergana (şimdiki Oş, Calal-Abad, Batken bölgeleri) bölgesindeki topraklarında, Ruslar'a ait 82,000 km²'lik arazi ve yaklaşık 50 Rus köyü bulunuyordu. Ruslar'ın yüzde ellisi ise rençber (batrak) olarak Kırgızlar'ı kullanıyorlardı. Rus Çarlığı Türkistan bölgesine göç eden bütün eli silah tutan Ruslar'a, yerli halklardan kendilerini rahatça koruyabilmeleri gerekçesiyle, tüfek dağıtmıştı. Ruslar yerli halkla aralarındaki en ufak anlaşmazlıkta bile onları rahatça öldürebiliyorlardı. Bu durum yerlilerle sömürgeci Ruslar'ın aralarını daha açarak millî düşmanlığın (antagonizm) meydana gelmesine ve şiddetlenmesine yol açmıştır.

Üçüncü olarak, 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyası'nda ve ona mensup halklarda, özellikle Türkistan halkları arasında sınıf direnişi daha da şiddetlenmişti. Türkistan bölgesindeki Kırgızistan'da da bu sınıf direnişi gayet gergin bir hal almıştı. Bunun sonunda, 1916 yılında Kırgızistan'daki yerli toplulukların hoşnutsuzluğu iyice ortaya çıkmış, onların Çarlık Rusyası'nın ve yerli sömürücülerin acımasız zulümlerine karşı ayaklanmalarına yol açmıştır. Kırgızistan halkının bu riskli kalkışmasına yol açan hâdiselerden en önemlisi ise, I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyası'nın 19-43 yaş arası bütün erkeklere savunma inşaatları ve askerî yolları kurmak için seferberlik ilân etmesidir. Oysa Kırgızlar Rus uyruğunu kabul ederlerken, Rusya Kırgızlar'a savaş işlerine katılmayacaklarına dair söz vermişti. Ancak savaş ile beraber adam ihtiyacı artan Rusya açısından, bütün Türkistan halkları

⁸ 1916 cılkı Kırgızstandağı kötörlüğü, (der. P. Kazıbayev), Bişkek 1996, 7.

⁹ 1916 cılkı Kırgızstandağı kötörlüğü, 7.

gibi Kırgızlar da ücretsiz bir geri hizmet kuvveti manasına geliyordu. Ruslar için savunma inşaatlarını ve yollarını yapacaklar, bu işlerle meşgul olmaktan kurtulacak Rus askerleri ise bu sâyede doğrudan savaşa gireceklerdi. İşte Ruslar'ın bu niyeti ile alevlenen ve belki de "Türkistan Ayaklanması" olarak adlandırılması daha doğru olacak ayaklanma hareketi, Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde aynı anda çıktı. Fakat Kazakistan ve Özbekistan'daki ayaklanmalar Kırgızistan'daki kadar şiddetli olmamış ve bunun sonucunda oralarda Kırgızistan'daki kadar vahim bir soykırımı da yaşanmamıştır.

Ayaklanmanın Gelişimi ve Sonuçları

İlk ayaklanma Rusya'ya bağlı Semerkand bölgesinin Hocend şehrinde 1916 Temmuzunun 4'ünde başlamış ve kısa süre sonra bütün Türkistan'a yayılmıştır. Temmuzun 10'undan başlayarak Kırgızistan'ın güneyindeki Kırgızlar ve Özbekler ayaklanmağa başladılar¹⁰. Ama bu ayaklanma, Ruslar tarafından silâh gücüyle hemen bastırıldı. Kuzey Kırgızistan'da Karakol bölgesindeki ayaklanma ise Ağustos ayında başladı. İlk önce Belovodsk (Aksu), Tokmok ve Bişkek'te yerleşik olan Atake ve Sarı Bağış boyları ayaklandılar. İsyancıların birleşik bir idarî merkezi yoktu. Ancak ayaklanma sırasında birçok kabiliyetli komutanlar ortaya çıktılar. Bunlar arasında Namangan'dan Talasbay ALIBAYEV, Bişkek'ten Alimkul TABALDİN, Egemberdi SARIKOV, İbrahim TELEYEV, Karakol bölgesinden Çokobay MONDOYEV ve yerli soylulardan da Mokuş ŞABDANOV, Sopubek ŞAMENOV ve Kataat ABUKIN sayılabilir. Bunların bazıları ayaklanmanın sonuna dek halkla birlikte olmuş, bazıları ise Rusların yanına geçerek kendi halkına ihanet etmiştir¹¹.

İsyancılar Ruslar'ın Nova-Rosiysk köyünü yağmalayıp hayvanlarını ele geçirmiş, Isık-Köl, At-Başı, Narın ve Karakol bölgelerinde onlarca Rus köyü yakılmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Ruslar ise Belovodsk'ta ayaklanmayla hiç ilişkileri olmamasına rağmen hapsedilen 517 Kırgız'ı süngüleyerek katlettiler. 15 ağustos 1916 yılında *Karakarın* panayırından dönen tüccarlara saldıran Karakol'daki Rus askerleri 800 Özbek'i öldürdüler. Ayrıca, saldırıya geçen Rus intikam ordusu tarafından Isık-Köl yaylasında 800 yurd yakıldı.

¹⁰ T. Koyçuyev-V. Mokrinin-V. Plonskih, *Kırgız i ih predki*, Bişkek 1994, 54.

¹¹ A. g. e., 55.

17 Temmuz 1916 yılı Türkistan Genel Gubernatörü Türkistan'da savaş durumu ilân etti. Ayaklanmayı bastırmağa önce, 1105'i atlı 6530 asker gelmişti. Arkasından Rusya'daki savunma bakanlığının emriyle I. Dünya Savaşı'nda savaşmış olan iki Kazak-Rus alayı, öncü 240 atlı, 16 top, 47 maki-neli tüfek gönderdi¹². Halbuki Kırgızlar'ın silâhları tüfek, mızrak, ay balta gibi hafif silâhlardı. Toplar ve başka gelişmiş silâhlarla düzensiz Kırgız birlikleri üzerlerine çullanañ Rus ordusunun, onları bozması pek de zor olmadı. 1916 Ağustosunda Isık-Köl'ün Tüp ilçesinde Ruslarla olan savaşa 7000 Kırgız katılmış ve bu ayaklanmanın son çatışması olmuştur. Eylül ayında ufak çaplı çarpışmalar olsa da ayaklanma bastırılmıştır.

Kırgızlar'ın acımasızca öldürülmesi, yerli halka soykırımı yapılması ve Kırgızlara ait hayvanlarını yağmalanıp, köylerinin yakılıp yıkılmasına dair intikam ordusuna buyruk veren Çarlık hükümeti¹³, öte yandan göçmen çiftçilere de ayaklanma sırasında yitirdikleri hayvanlarını yerli halkın mallarını yağmalayarak tazmin etme hususunda yol göstermekteydi. Bozkır askerî mahkemelerinin ayaklanmaya katılanları hemen yargılayıp, bunların katline dair hüküm çıkarıldığı da L. V. Lesnaya'nın derlediği arşiv belgelerinden malumumuzdur¹⁴. İntikam mangaları ve onlara yardım eden göçmen Rus çiftçileri, yukarıda sözü edildiği gibi yalnızca ayaklanıcıları değil, ayaklanmaya hiç katkısı olmayan yaşlı insanları, çocukları ve kadınları da kılıçtan geçirmişlerdir. Bu tür cinayetlere bir örnek olarak, Belovadsk köyünde 500'ü aşkın Kırgız'ın Rus askerleri tarafından ambarlara sokularak süngülerle acımasızca öldürülmesi gösterilebilir. Esasen karşımızda duran, insanlık tarihi açısından unutulması güç, vahim bir zulüm tablosudur.

Ayaklanma sırasında 2000 Rus ölmüş, buna mukâbil Kuzey Kırgızistan'daki Kırgızlar'ın yaklaşık olarak %42'si Rus Çarlığı intikam ordusu tarafından yok edilmiştir. Verimli Çüy bölgesinde yaşayan Kırgızlar, ayaklanma sonrasında soğuk Narın bölgesine göç etmeğe zorlanmış, Rusya'dan gelen çiftçiler Kırgızlar'ın hayvanlarına istedikleri gibi el koyup istediklerini yargılama yapmaksızın öldürmüşlerdir. Kimi Kırgızlar ise ücret vermeden çalıştırılan esir durumuna düşürülmüştür.

¹² O. C. Osmonov- A. A. Asankanov, *Kırgızstan Tarihi*, 260.

¹³ O. C. Osmonov- A. A. Asankanov, *Kırgızstan Tarihi*, 261.

¹⁴ *1916. cıltı Kırgızstandağı kötörlüğü*, (der. P. Kazıbayev), 4.

Birkaç saldırının sonuçsuz kaldığını gören yerliler arasında Çin'e doğru kaçanlar olmuş, ancak onları izleyen Rusların intikam ordusu tarafından acımasızca katledilmişlerdir. Bundan kurtulup Çin sınırına doğru kaçan ve fakat burada Çin orduları tarafından silâhla karşılanan Kırgız boylarından birçoğu onları mağlup ederek Çin'e geçmeyi başarmışsa da, Kâşgar, Ürümçi vb. şehir ve bölgelerde açlık ve oradaki Kalmık eşkiyelerinin saldırıları¹⁵ sonucunda çok kayıplar vermişlerdir. Öte yandan, o zor dönemlerde kışın geri dönmeğe çalışan birçok Kırgız da qarlı dağ geçitlerinde, kar fırtınalarında ve nehirlerde boğularak ve donarak ölmüşlerdir.¹⁶ Bu işkenceyi bizzat yaşamış olanlardan Abubekir MONOLBAYEV bu hadiseyi şöyle hikâye etmektedir :

“Üç ağabeyim ve babam Kanaat¹⁷ komutanı olarak Koçkor kenti kuşatmasına katılmağa gitmişlerdi. Sabahleyin babam eve geldi ve bir Söök'e¹⁸ doğru göçmeğe yola çıktık. Yolda giderken Kanaat'ın 500 kişiyle Rus askerleriyle savaştığını gördük. Babam hayvanlarımızı ve eşyalarımızı bırakıp gitmemiz gerektiğini söyledi. Biz Gümüş-Ot-Bulak dağ geçidine girdiğimiz zaman Rus askerleri bize ulaştılar. Çin'e doğru kaçanlarla dolu olan bu geçitte Ruslar makineli tüfeklerle kadın, çocuk, yaşlı demeden ateş etmeğe başladılar. Geçit, insan ve hayvanların ağlama, inleme, bağırma sesleriyle doldu. Benim bindiğim öküze ok isabet ederek öldü.

Rus askerleri yaralıları hançer ve kılıçlarla öldürerek bana doğru ilerliyorlardı. Ne yapacağımı şaşırđım. Yolun altındaki uçurumun dibi ölülerle doluydu. Ben ölülere sürünerek ulaştım ve ölülerin altına girip yattım. Ruslar gittikten sonra gece boyunca yürüyüp, Çin'de doğru göç eden bir kabileye rastladım. O kabileyle birlikte Turfan'a (Çin'e) gittim. Bu göçenlerle birlikte Ekim ayında Bedel Art'tan geçerken gördüğüm insan ve hayvan ölülerini anlatmağa söz bulamıyorum. Kısaca bebeklerin, yaşlıların, kadınların cesetlerin çiğneyerek o geçitten geçtik. (Çin'de) Kâşgar'da sığınmacılar yerli halktan daha çoktu.

¹⁵ Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, Bişkek 1993, 124.

¹⁶ Belek Saltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, 104; 1916. cılkı Kırgızstandağı kötörlüğü, 2. bölüm.

¹⁷ Kanat ABAKİN, ayaklanmadaki halk askerlerini yöneten soylulardan biridir. Hakkında bilgi için bk. O. C. Osmonov-A. A. Asankanov, *Kırgızstan Tarihi*, 259.

¹⁸ Söök, bir yaylanın adıdır.

Kardeş kardeşe bakamayacak kötü durumda kaldık. Ben Köbüş Hacı'nın kölesi gibi bütün işlerini yaparak geçindim. Köbüş Hacı, Ruslar'n Turfan'a da geleceklerini duyunca Akköl şehrine kaçtı. Ben gidecek yerim olmadığından sokakta kaldım. Dilencilik yaptım, hiçbir yerde iş bulamadım. Dağdan odun getirip satmağa başladığımızda Çinliler onu da yasakladılar. İşte böylece göçmenler geçinebilmek için 13-14 yaşlarındaki kızlarını yaşlı yerli erkek Dongan tüccarlara satıyorlardı. Çocuklarını, atlarını, eşyalarını hatta hanımlarını satanlar dahi vardı. Bunların en pahalısı 2 pud (32 kg.) mısıra satılıyordu"¹⁹.

Çin'e göç edip orada daha zor durumda kalan Kırgızlar kışın kar fırtınalarında dağ geçitlerinden ve nehirlerden geçerek Kırgızistan'a dönmüşlerdir. Kırgızistan'a ulaşanlar çok fazla değildir. Orada kalanlar ise 1917 Ocak ayında Rusya'da ihtilâl olması üzerine Çar II. Nikolay'ın tahttan indirilip yerine yeğeni Kerenskiy geçirildiği ve geçici hükümet kurulduğunu duydukları zaman ana yurtlarına dönmüşlerdir. Ama kendi yerlerinin çoğu artık Ruslar'a ait olduğundan ve onların sıkıştırılmalarından dolayı hayatları pek de iyileşmemiştir. Böylece bu soykırımında kuzey Kırgızistan'da yaşayan Kırgızların %41'i yok edilmiştir²⁰. Çin bilgilerine göre Kırgızistan genelinde 332,000 insan Çin'e göç etmiştir. Bu insanların üçte biri sağ olarak evlerine dönmüşlerdir. İsyân sırasında ise en az 200,000 insan ölmüştür. Ama bu rakamlar kesin olmadığından, ölü sayısının bunun birkaç katı olması da mümkündür. Ekim ihtilâlinde sonra Sovyet hükümeti tarafından yapılan nüfus sayımında, Kırgızların sayısı 600,000 dolayındaydılar. 1936'da ise nüfusları 1,000,000'a ulaşmıştı.

Kırgızlar'ın Rus esâretinden kurtuluş hareketi açısından iyi bir sonuç alınamamasına ve acımasızca bastırılmasına rağmen, bu ayaklanmanın tarihî önemi büyük olmuştur. Çünkü sömürgeci Rusya yerli halktan beklemediği bir darbeye uğramış, bu tür ayaklanmalar sonunda gelen iktisadî kayıplar Ekim İhtilâli'nin hızlanmasına yol açmıştır. Komünist ihtilâlciler, Rusya'nın iktisadî ve siyasî gücünün yıllar geçtikçe sarsıldığını ve Orta Asya halklarının Rusya'da ihtilâl olursa asker vermeyeceklerini bu vesile ile anlamışlar ve bu durumdan yararlanarak hemen harekete geçmişlerdir. Öte yandan, 1916 yılında gerçekleşen bu ayaklanmanın sadece Kırgızistan ile sınırlı olmadığı tekrar

¹⁹ 1916. cılkı Kırgızstandağı kötörlüüş, (derleyen P. Kazıbayev), 191-192.

²⁰ Ö. C. Osmonov, A. A. Asankanov, Kırgızstan Tarihi, Bişkek, 2001, 261.

belirtmelidir. Tüm Türkistanlı Türkler (yani Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar vb.) Çarlık Rusyası'nın sömürgeci siyasetinden memnuniyetsizliklerini ayaklanma yoluyla dışavurmuş, millî şuurlarını, diğer bir ifadeyle Türklüklerini, kaybetmediklerini böylece ortaya koymuşlardır.